

2-TOM, 4-SON

**BANK KARTALARIDAN FOYDALANISH BILAN BOG'LIQ FIRIBGARLIK
JINOYATLARIDA DASTLABKI VA KEYINGI TERGOV HARAKATLARINI
O'TKAZISH TAKTIKASI**

Amirxon Nosirov Bahodir o'g'li

Toshkent davlat yuridik universiteti

“Jinoyat qonunchiligini qo'llash nazariyasi va amaliyoti” soha mutaxassisligi magistri

ANNOTATSIYA

Ushbu tezisda bank kartalaridan foydalanish bilan bog'liq firibgarlik jinoyatlarini tergov qilishda dastlabki va keyingi tergov harakatlarini o'tkazish taktikasi bayon etilgan. Unda bank kartalaridan foydalanish bilan bog'liq firibgarlik jinoyatida so'roq qilish, jinoyat izlari va ashyoviy dalillarni qidirib topish, qayd etish hamda olish, ko'zdan kechirish kabi tergov harakatlarini o'tkazish taktikasi yoritilgan.

Kalit so'zlar: dastlabki tergov, so'roq qilish, jinoyat izlari, ko'zdan kechirish tergov harakati, raqamli dalillar.

Ma'lumki, firibgarlikning sodir etilishi usullarini yaxshi bilish tergovni muvaffaqiyatli olib borishga imkon beradi. Xususan, tergov organlari tomonidan shu asnoda u yoki bu tergov harakatlarini o'tkazish rejalashtiriladi, tergov harakatlarini o'tkazishning ketma-ketligi, taktikasi aniqlanadi hamda tezkor qidiruv tadbirlari belgilanadi.

Jinoyat sodir etilganda, bir qator tezkor qidiruv harakatlarini amalga oshirish, jinoyatni tezkor fosh etilishiga yordam beradi. Bunday turdagi jinoyatlarni ochishda, avvalambor tergov harakatlarining tezkor sur'atlarda olib borilishi, surishtiruvchi, tergovchi va tezkor qidiruv xodimlarining o'zaro faol hamkorliklari, shuningdek, bank va to'lov tizimi tashkilotlaridagi keng qamrovli hamda tergov uchun muhim bo'lgan ma'lumotlarni to'plash, mavjud ma'lumotlarni tergov organlari va bank xavsizlik xodimlari o'rtasida tezkor almashinuvi muhim ahamiyat kasb etadi.

Dastlabki tergov bosqichining muhim jihatlardan biri bu jabrlanuvchini to'g'ri so'roq qilishdir. Agar tergov jarayonining boshlanishida firibgarlikning shaxsi aniqlanmasa, dastlabki tergov harakatlarida quyidagilar amalga oshiriladi: jabrlanuvchini so'roq qilish, ko'zdan kechirish, gumon qilinuvchini ushlab, tintuv qilish, so'roq qilish. Jabrlanuvchini so'roq qilishda quyidagilarga alohida e'tibor berish kerak.

1) firibgarlik qachon va qayerda sodir etilganligi;

2-TOM, 4-SON

- 2) firibgarlar necha kishi bulgani, telefon orqali gaplashgan bo'lsa ovozi (yo'g'on yoki ingichka, yosh qari erkak ayol);
- 3) jinoyatchi firibgarlikning qaysi usulidan foydalangan;
- 4) texnik qurilma (telefon, planshet, kompyuter) va bank karta rekvizitlarini, maxfiy sms kodlarni kimga berganligi;
- 5) sodir etilgan jinoyat to'g'risida jabrlanuvchi kimga xabar berganligini;

Jinoyat izlari, ashyoviy dalillarni qidirib topish, qayd etish va olish maqsadida, ko'zdan kechirish tergov harakatlari olib boriladi. Jabrlanuvchi firibgar bilan qanday bog'langan, qaysi texnik yoki raqamli qurilma ya'ni, telefon, planshet, kompyuter qurilmasi topshirilishi bilanoq darhol ko'zdan kechirilishi lozim, bu o'z navbatida jinoyatchi shaxsi to'g'risidagi ma'lumotlarni to'plash va jinoyat izlarini topish imkoniyatini beradi.

Jabrlanuvchi tomonidan topshirilgan texnik yoki raqamli qurilma ya'ni, telefon, planshet, kompyuterda saqlanayotgan jinoyat izlari ya'ni IP-adreslar, foydalanuvchilarning akkaunt ma'lumotlari, log-fayllar, brauzer tarixi, DNS-serverlar bilan bog'liq izlar, xosting-provayderlardagi izlar, reklama veb-sahifalari izlari, jabrlanuvchining raqamli qurilmasidagi saqlanib qolgan yozishmalar, qabul qilingan buyurtmalar izlari, bank karta hisob raqamlari, hisob raqamlardagi pul tushumi va chiqimi bilan bog'liq izlarni ekspert kriminalist diqqat bilan o'rganishi kerak. Aksariyat hollarda jinoyatchilar o'z izlarini turli xil dasturlar orqali o'chirishga, soxta va boshqa kishilarni nomiga ochilgan IP adreslar orqali tergovni chalkashtirishga, VPN va virtual mashinalar orqali o'z manzillarini o'zgartirishga harakat qilib tergov jarayonini qiyinlashtirishga muvaffaq bo'lishadi.

Bugungi kunda raqamli texnologiyalarning ommaboplik xususiyatidan kelib chiqib, insoniyat kundalik hayotining ajralmas bir qismi desak mubolag'a bo'lmaydi. Ushbu qurilmalarda saqlanayotgan raqamli axborotlardan fuqarolik, ma'muriy, iqtisoiy va jinoyat protsessining isbotlash jarayonida foydalanish ehtiyoji ortib bormoqda. Raqamli dalillarning huquqiy maqomi, ularni to'plash, tekshirish, saqlash, transportirovka qilish va baholash tartibiga oid normalar protsessual qonunchiligimizda ham belgilanmagan.

Raqamli dalillar – raqamli qurilma va tarmoqda saqlangan yoki ular orqali uzatilishi bilan inson omili yoxud kiberjarayon natijasida yuzaga kelgan ish uchun ahamiyatli, qiymatlangan axborotdir. Ularning tasvirlanishi turli ko'rinishda (infrastruktura, tizim, kod, tarmoq ma'lumotlari, tasvir, vektor va raster tasvirlar, foto, video, dastur, o'yin, axborot, jurnal, veb kontentlari, joylashuv va boshqalar) bo'lishidan qat'iy nazar, raqamlar orqali

2-TOM, 4-SON

ifodalanadi¹. Aynan shu xususiyati uchun ham ular raqamli dalillar deb ataladi. Moddiy dalillardan farqlovchi asosiy xususiyati ham uning raqamlarda ifodalanishidir.

Raqamli dalillar bo'yicha ekspert ko'rsatuvlarini tekshirish va baholash tartibiga oid qoidalar O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual qonunchiligida mavjud emas. Shu bois, ekspertiza amaliyotida muayyan protsessual va uslubiy xatoliklar yuzaga kelmoqda. Qoida tariqasida, ekspert raqamli dalillarni to'plash, tekshirish va baholash natijalari bo'yicha ilmiy asoslangan xulosa beradi. Sud muhokamasida o'tkazilgan tadqiqotning xususiyatlari, metodlari hamda vositalari bo'yicha ilmiy asoslangan tushuntirishlar beradi. Bunda ekspert (mutaxassis) dalillarni to'plash, tahlil qilish va baholash jarayonida o'zining barcha xatti-harakatlarini bosqichma-bosqich hujjatlashtirishi, dalillarni olish va tekshirish usullari hamda vositalari ko'rsatilishi, baholash mezonlarini va qiymatlash masalalari batafsil izohlab beriladi. Shu bilan birga, ekspert (mutaxassis) natijalar (jarayon)ni amalda qayta bajarib ko'rsatib berishi shart.

Dastlabki tergovni olib borish bilan bir vaqtda jinoyatchini qidirib topish maqsadida tezkor qidiruv tadbirlari ham olib boriladi. Jinoyatchini ushlab vaqtida daliliy ashyolarni saqlab qolish maqsadida, avvalo uning asosiy vosita bo'lmish raqamli qurilmasidan ya'ni jinoyat sodir etish vositasidan iloji boricha uzoqlashtirish zarur. Sababi aksariyat jinoyatchilar javobgarlikdan qutulib qolish maqsadida o'z raqamli qurilmalaridagi barcha malumotlarini soniyalar ichida yo'q qilib yuborishi mumkin. Ular kompyuter xotirasidagi raqamli izlardan tezda qutulish uchun "killer fleshka" lardan foydalanishadi. Ushbu maxsus fleshka har qanday kompyuter qurilmasidagi ma'lumotlarni soniyalar ichida ishdan chiqarishi, qayta tiklanishi qiyin darajada o'chirib yuborishi va bu o'z navbatida ekspert, mutaxassis ishini yanada qiyinlashtirishi mumkin.

Firibgarni shaxsini aniqlash juda mushkul vazifalardan biri bo'lib, yetarlicha dalil va ma'lumotlarsiz bu ishni amalga oshirib bo'lmaydi. Elektr energiyasidan foydalanadigan deyarli har qanday qurilmada hozirda raqamli saqlashning biron bir shakli mavjuddir. Simli yoki simsiz tarmoqlar kundalik hayotimizda foydalanadigan ko'plab qurilmalarni birlashtirdi. Bu narsa, o'z navbatida ko'plab tarmoq va veb-xizmatlarning rivojlanishiga turtki bo'ldi, shu jumladan bulutli hisoblash. Ushbu xizmatlarning ba'zilari, masalan, Facebook, Twitter, Instagram, Telegram va h.k.lar odamlarning o'zaro munosabatlarini o'zgartirmoqdalar. Ushbu o'zgarishlar raqamli dalillarning to'planishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Elektron pochta boshqarish muammolari, raqamli

¹ Topildieva D. *Circumstances to be determined when investigating intentional killing // TSUL Legal Report International electronic scientific journal. – 2020. – 1 (1). Available at: <https://legalreport.tsul.uz/index.php/journal/article/view/18> (Accessed: 14 December 2020).*

2-TOM, 4-SON

kriminalistika va foydali ma'lumotlarning asosiy manbai aylandi². Xozirda davrda raqamli kriminalistika to'plamlari, xususan **EnCase** va **FTK lar** tarmoq va tijorat muhitiga o'tdilar. Ular korporativ xavfsizlik va elektron kashfiyot maqsadida korxonalarda istiqbolli tarzda joylashtirilmoqda.

Ushbu turdagi firibgarlik sodir etilganligi haqida ma'lumot mavjud bo'lganda quyidagi tergov harakatlar amalga oshiriladi:

- jinoyat izlarini topish va tadqiq maqsadida transaksiya sodir etilgan qurilmani ko'zdan kechirish;

- bank kartasi egasini muammoli tansaksiya to'g'risida so'roq qilish;

- bank kartasi egasi bilan aloqada bo'lgan shaxslarni so'roq qilish;

- bank plastik kartasi tegishli bo'lgan bank xodimlarini so'roq qilish

- karta rekvizitlarini aniqlash va undagi jinoyat izlarini aniqlash maqsadida bank kartasini ko'zdan kechirish maqsadida egasidan olib qo'yish;

- bank va bank kartasi egasi o'rtasidagi shartnomaviy munosabatlarini tasdiqlovchi hujjatlarni, shuningdek, muayyan transaksiya operatsiyalari amalga oshirilganligi faktini tasdiqlovchi hujjatlar yoxut qurilmalarni olib qo'yish.

Agarda bankomatlar videokuzatuv tizimi bilan jihozlangan bo'lsa, u holda videoyozuvni tergovchiga talab qilingan muddatga taqdim etish to'g'risida bankka so'rov yuboriladi³.

Videoyozuv taqdim etilgandan so'ng xolislar ishtirokida ko'zdan kechirish o'tkaziladi va jinoyat ishi materiallariga ilova qilinadi.

1) firibgarlik sodir etilgan kuni ishlagan xodimlar, kassirlar va qo'riqchilarni so'roq qilish;

2) emitent banklardan, savdo va xizmat ko'rsatish shoxobchalaridan va ekvayring banklaridan foydalangan holda operatsiyalarni amalga oshirish faktlarini tasdiqlovchi hujjatlarni olib qo'yish;

3) savdo do'konlari va unga tutash binolar videokuzatuv tizimlari bilan jihozlangan bo'lsa, video yozuvlarni olib qo'yish;

4) olib qo'yilgan videoyozuvlar va hujjat va qurilmalarni keyinchalik jinoyat ishi materiallariga ilova qilgan holda ko'zdan kechirish;

Olib qo'yish tergov harakati natijasida jinoyat ishi materiallariga quyidagilar ilova qilinadi:

² E. Iwata, *Enron case could be the largest corporate investigation*, USA Today, February 18, 2002.

³ Васюков С.В. *Предупреждение преступлений, совершаемых в сфере проведения безналичных расчетов, проводимых с использованием банковских карт. Автореф. дисс. на соиск. учен. степ. канд. юр. наук. М., 2013. С. 8.*

2-TOM, 4-SON

- banklarning ta'ris hujjatlarini, bank operatsiyalarini amalga oshirish huquqiga egalik litsenziyalarni, shuningdek xalqaro to'lov tizimlarining banklar, o'z navbatida savdo tashkilotlari bilan shartnoma munosabatlarini tasdiqlovchi hujjatlari nusxalari;
- protsessing markazlari, banklar o'rtasida ulanish va protsessing xizmatlarini ko'rsatish bo'yicha shartnomalarni;
- uskunalarni qabul qilish va topshirish aktlarini (imprinterlar, ROE-terminallar);
- bank kartalari egalari uchun xizmat ko'rsatish shartnomalari;
- xalqaro bank kartalari bilan ishlash qoidalari.

Bundan tashqari, tashkilotlarga jinoyatchilarning online tijorat bilan shug'ullanuvchi tashkilotlar bilan internet aloqalarining o'ziga xos xususiyatlari to'g'risidagi materiallarni taqdim etish talabi bilan so'rovlar yuborilishi kerak. Agar kerak bo'lsa, tashkilotlarning vakillari so'roq qilinadi⁴.

Guvohlarni so'roq qilish: ushbu jinoyatlarda ham barcha jinoyatlar kabi firibgarlar jinoyatni iloji boricha guvohlarsiz sodir etishga intilishadi. Lekin ayrim hollarda mazkur ish bo'yicha ham kerakli bo'lgan ko'rsatmalarni beradigan va ayblanuvchining shaxsi to'g'risida yoki uning qarindosh, o'rtoqlari, hamkasblari to'g'risida axborot beradigan guvohlar topiladi.

Bunday guvohlarni so'roq qilish davrida quyidagi ma'lumotlar aniqlanadi:

- gumonlanuvchi yoki ayblanuvchining tashqi ko'rinishi, hayot tarzi, qayrda ishlagani;
- gumonlanuvchi yoki ayblanuvchi aloqa doirasi qanaqa, kim bilan do'stlashib yurgan, tanishlari kimlar, qaysi soha vakillari hamda bo'sh vaqtini qanday o'tkazgan, tanishlari ichida avval sudlanganlar bormi;

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash lozimki, bank kartalaridan foydalanish bilan bog'liq firibgarlik jinoyatlarini tergov qilishda dastlabki va keyingi tergov harakatini jinoyat-protsessual qonunchilik talablariga rioya qilgan holda o'tkazilishi kelgusida ish uchun ahamiyatli bo'lgan dalillarni qo'lga kiritilishi hamda olingan dalillarning maqbul bo'lishiga xizmat qilib, jinoyatlarni tez va to'la ochish hamda jinoyat sodir etgan har bir shaxsni qonunda belgilangan tartibda javobgarlikka tortishga, eng asosiysi haqiqatni aniqlanishiga erishish mumkin bo'ladi.

⁴ Вертузаев М.С., Котляревский А.И., Юрченко А.М. Способы посягательства на имущество банков и их вкладчиков с использованием кредитных карточек // Безопасность информации. 1997. № 1. С. 28 - 41.

2-TOM, 4-SON

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR (REFERENCES)

1. Topildieva D. Circumstances to be determined when investigating intentional killing // TSUL Legal Report International electronic scientific journal.
2. Васюков С.В. Предупреждение преступлений, совершаемых в сфере проведения безналичных расчетов, проводимых с использованием банковских карт. Автореф. дисс. на соиск. учен. степ. канд. юр. наук. М., 2013. С. 8.
3. Вертузаев М.С., Котляревский А.И., Юрченко А.М. Способы посягательств на имущество банков и их вкладчиков с использованием кредитных карточек // Безопасность информации. 1997. № 1. С. 28 - 41.
4. E. Iwata, Enron case could be the largest corporate investigation, USA Today, February 18, 2002.

